

הטעות העיקרית שאנשים עושים עם הספר המרתק והחשוב של דימה שומסקי טמונה בניסיון לקרוא בו קריאה פוליטית. כלומר, לחשוב שמה שהוא מנסה להראות זה שהציונות לא ביקשה מדינת לאום בעבר, ולכן העובדה שישראל קמה לבסוף כמדינת לאום אתנית מחייבת תיקון בהווה. כלומר, זו יכולה להיות דעתו הפוליטית, אבל היא אינה קשורה למחקר שעומד בפני עצמו.

זו טעות שמפספסת את הספר, שכן בעיני הדבר הראשון שדימה ניסה לעשות הוא לדייק היסטורית, שכן הציונות בראשיתה אכן ביקשה עצמאות יהודית אבל לאו דווקא כמדינת לאום. אדרבה, העיקרון – לפחות של שנות השלושים המאוחרות – היה לא לשלוט ולא להישלט. הנסיבות ההיסטוריות הן ששינו את התמונה, ואגע בהן בהמשך.

הדבר השני שדימה ניסה להראות, לדעתי, הוא איך לכתוב היסטוריה. כלומר, בניגוד לנטייה להתחיל מהסוף להתחלה – כלומר אם ליהודים יש מדינה בוא נלך לאחור ונראה איך הרעיון המקורי התממש – אלא להבין שההיסטוריה תמיד תלויה באפשרויות שונות ומגוונות שלבסוף מתגבשות לדרך אחת, אבל היא יכולה היתה להיות גם אחרת. אין נוסחה אחת.

זהו ספר חשוב מפני שבכל שיעור שאני מלמד בהקשר של הציונות, ולא משנה באיזה כיוון, כשאני שואל בתחילת הקורס "מהי ציונות?" כולם כמעט עונים: שאיפה למדינה יהודית בארץ ישראל. האמת היא שגם ארץ ישראל לא היתה האופציה היחידה, אבל מדינה עוד פחות. ודימה מתקן זאת במחקרו.

הספר של דימה נחשב חדשני ושובר מוסכמות, אבל האמת היא שכל מי שקורא באחד המאמרים הידועים של בן-גוריון, "זכויות היהודים וזולתם", מוצא שם בפירוש שדימה צדק: בן-גוריון מציע אוטונומיה יהודית לצד אוטונומיות נוספות, כולל לדרוזים אגב, תחת האימפריה העות'מאנית. לכן

הניסיון להיאבק בספר בטענה "כן, אבל בסוף הם רצו מדינה", אינו משמעותי. כן, בסוף התהליך הוביל למדינה, אבל היא לא היתה יעד מוחלט. יש המצביעים, כמו דימה, על השואה כמה ששינה את דעתו של בן-גוריון לטובת מדינת לאום, שכן השואה שברה לדעתו את החוזה בין היהודים לאומות העולם ומוטטה את השאיפה לחיות כמיעוט שווה זכויות גם מחוץ לארץ; יש המצביעים על מסקנות ועדת פיל ב-37' ושנות השלושים, עם עליית האנטישמיות והנאצים, כתקופה שבה בן-גוריון החל להעדיף מדינה ובלבד שיוכל להעלות מיליוני יהודים למדינה, שכן הוא סבר בשלב זה כי בעקבות ההתפתחויות באירופה הדבר הקריטי הוא מדינה שתאפשר שליטה על העלייה.

אך השאלה ממתי העדיף בן-גוריון מדינה פחות רלבנטית לנו. מה שמשנה הוא שבן-גוריון, כמו גם החזון של אבות הציונות, ולא רק של אנשי שוליים – כלומר אחד העם, פינסקר, הרצל, ז'בוטינסקי ובן-גוריון – אכן היה חזון שוויוני, והמדינה ששאפו לא היתה בדיוק מדינת לאום.

הספר בעצם מפרק את הנראטיב הציוני הקלאסי שבו נמתח קו ברור בין הרעיון הציוני לגווניו להקמת המדינה. כלומר ודאי שיש קשר, אבל גם כשהרצל קרא לספרו "מדינת היהודים" זו לא בהכרח המדינה היהודית כפי שאנו מכירים אותה.

אם לתמצת, אבות הציונות לא התכוונו להשיג מדינת לאום אתנית אלא דבר־מה שונה: הם חשבו על מה ששומסקי מכנה "תת־מדינה" או מדינה (ולעתים אף אוטונומיה) עצמאית במסגרת פדרטיבית. היו אלה, כאמור, נסיבות היסטוריות בלתי צפויות שהביאו לתצורתה הנוכחית של ישראל.

שומסקי ערך את המחקר של כתבי יהודה לייב פינסקר, אחד העם, הרצל וגם של כתבי אבי הימין הציוני זאב ז'בוטינסקי ושל מייסד המדינה דוד בן-גוריון. מסקנתו היא שלו הדברים היו תלויים בחזון המקורי שלהם, ישראל

אמורה היתה להיות אוטונומיה או תת־מדינה – כלומר, יחידה לאומית עצמאית אך כזו שנמצאת תחת מסגרת אימפריאלית. יחד עם זאת, יצוין שגם כאוטונומיה או כתת־מדינה המודל היה של דמוקרטיה שוויונית שבה לכל האזרחים זכויות שוות ולמיעוט הערבי אוטונומיה תרבותית; או לחלופין שהיתה זו מדינה יהודית במתכונת דו־לאומית כמעט, כמו במקרה של ז'בוטינסקי.

למרות ההפתעה שבה הדברים מתקבלים כיום, הדברים הגיוניים: כל האישים שבנדון התעצבו בעידן אימפריאלי וחוו את עצמם כחלק ממיעוט במדינותיהם האירופיות. מכאן רגישותם ליחסי מיעוט־רוב ולחיים בדוקיום לצד קהילות לאומיות נוספות. בתוך הקשר זה, הם חשבו על עצמאות יהודית אבל, כאמור, כזו שתהיה חלק ממסגרת פדרטיבית, ויתרה מזו, בתוכה פנימה, המדינה לא תעניק עליונות לקבוצה אתנית אחת על פני רעותה – אלא תבטיח שוויון ואוטונומיה למיעוטים שבה; כך למשל, המיעוט הערבי יוכל, כקולקטיב, לקיים מערכות חינוך ותרבות נפרדות ועצמאיות המוכרות על ידי המדינה ולהיות שותף מלא במערכות השלטון. ועם זאת, העובדה שהרוב הוא יהודי תעגן מדינה זו כמדינה עצמאית יהודית.

אגע בקצרה בכמה מההוכחות היפות שדימה מציג. ראשית, לגבי הרצל.

ההשוואה המאלפת שהוא עורך בין חזונו של הרצל לבין עמדותיהם של מנהיגי תנועות לאומיות אחרות שפעלו בתקופתו תחת אימפריות (העות'מאנית, הרוסית, האוסטרו־הונגרית), מעידה שכאשר מנהיגים אלה דיברו על מושגים כמו "מדינה" ו"עצמאות לאומית", גם הם התכוונו למעשה למתכונת אחרת מזו המוכרת לנו כיום. כלומר, היעד שלהם לא היה מדינת הלאום האתנית וההומוגנית אלא הם חשבו על עצמאות במובן של אוטונומיה לאומית־תרבותית תחת מטריית האימפריה ולצד לאומים

נוספים. או בלשונו של שומסקי – הם חשבו על מדינה במונחים תת־מדינתיים.

שומסקי אף מזכיר, בצדק, כי הרצל לא היה בודד בעמדתו. גם יהודים ספרדים או יהודים־ערבים כמו שמעון מויאל ונסים מלול שפעלו בימי האימפריה העות'מאנית חשבו על עצמאות יהודית במסגרת שייכות פדרטיבית עם עמי האזור, ועל שותפות ערבית־יהודית. וניתן גם להזכיר את חיים בן קיקי כמובן.

כדי לחזק את טענתו בדבר השאיפה הפדרטיבית של הרצל, מציע שומסקי אבחנה מבריקה: הוא רואה בעובדה שד"ר רשיד ביי – אחד מגיבורי עלילת **אלטנוילנד** וממייצגי אופציית הדוקיום בין ערבים ליהודים ברומן – מדבר טורקית ולא ערבית הוכחה לכך שעלילת הספר מתרחשת אמנם במדינה היהודית שקמה בארץ ישראל, אולם מדינה זו היא חלק מהאימפריה. לכן הערבי שבספר מדבר את שפת האימפריה. מעטים הדגישו זאת, ורבים קראו את הרצל, כלומר לפחות באקדמיה.

שומסקי, אגב, לא רק מנתח אלא גם מזכיר נשכחות מטקסטים מוכרים, וכך מעניינת גם אזהרתו הנבואית של פינסקר על כך שהבריטים רוצים להקים חיץ מפני "התפרצות הקנאות המוסלמית" באמצעות היהודים, שיתיישבו בפלשתינה, וישלמו על כך את המחיר. במידה רבה פינסקר צדק, אם כי היום, במשבר הנוכחי של ישראל, אולי בכלל חבל שהבריטים עזבו...

לגבי בן-גוריון. האב המייסד נתפס במחקר כבעל מה שאני מכנה "פרגמטיות ברוטלית", כלומר הוא ידע להתאים את עצמו לנסיבות המשתנות, ואני חושב שזה נכון. בהקשר זה גם החלטתו להתעתמן נתפסת כנובעת מהמצב הנתון, כלומר מכך שהארץ נשלטה על ידי האימפריה ולא מאמונה כנה בחיים תחת האימפריה. אך דימה מראה כי

בן-גוריון באמת חשב שהאימפריה העות'מאנית שווינית יותר באופיה מאשר היחס שהיהודים זכו לו באירופה. גם כאן מספיק לקרוא את מאמרו הראשון של בן-גוריון, "לבירור מצבנו המדיני" מ-1908 שמופיע בספר החדש **המחשבה הפוליטית של בן-גוריון**, כדי לראות ש"הזקן" כותב זאת במפורש.

אגב, בן-גוריון ניסה לקדם את רעיון הפדרציה – שבמסגרתה יקבלו היהודים עצמאות תחת מסגרת מדינית משותפת עם ארצות ערב – גם בשיחותיו עם מנהיגים ערבים בשנות העשרים ובשנות השלושים המוקדמות, לאחר שהחל המנדט הבריטי. למעשה, כשכתבתי את הספר **בן-גוריון, אפילוג** על שנותיו האחרונות, מצאתי שאפילו בערוב ימיו הוא הוסיף להתמיד בתקווה שפדרציה בנוסח האיחוד האירופי תבטיח את עתידה הרחוק של ישראל.

דווקא במקרה של ז'בוטינסקי, מלאכת השכנוע של שומסקי היתה קלה יותר, שכן אבי הימין הציוני היה כנראה הליברל והשוויוני מכולם, ולא חשש לומר כי לו אפשר היה היה דוגל באנרכיה כשיטת ממשל.

בסיכום, גם אם אפשר לחלוק על מסקנות הספר, הרי אין ספק שהאופן שבו הוא מנתח את עמדתם של אבות הציונות מציג לנו תמונה מורכבת יותר ומדויקת יותר מהשגור באשר לציונות ולשאיפותיה.

אף שהתרעתי בפתיח כי את הספר צריך לקרוא כנוגע לתקופה שבה הוא עוסק ולא באופן אנכרוניסטי – בסופו של דבר השאלה "מה ניתן לגזור מהדברים לגבי ימינו" בכל זאת מהדהדת.

האם ישראל היא, אכן, עיוות של הרעיון המקורי של אבות הציונות? או שאולי מוטב לשאול אחרת: האם יש חשיבות לעובדה שבן-גוריון העדיף בשלבים המוקדמים של פועלו הציבורי קיום פדרטיבי ושוויוני תחת

האימפריה העות'מאנית, אם בסופו של דבר הוא האחראי ליצירתה של ישראל כמדינת לאום אתנית, שמיד עם היווסדה הטילה על אזרחיה הערבים משטר צבאי?

זאת ועוד, האם אפשר להתעלם מהעובדה שעל אף החשיבות העצומה שהעניק ז'בוטינסקי ליחס הרוב למיעוט, בספרו האחרון, שנכתב לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה, הפתיע בקביעה שלא תהיה "שום טרגדיה או אסון" אם תתממש אפשרות של טרנספר לערבים? שומסקי, אגב, מכיר בעמדה המפתיעה שהשמיע ז'בוטינסקי בערוב ימיו, אך החשיבות שהוא מייחס לה פחותה מהחשיבות שהוא מייחס לדבקותו של ז'בוטינסקי ברעיון הדמוקרטיה הרב-לאומית לאורך שנים. אני חושב שפרשנותו נכונה.

לסיכום, כמה מסקנות. המסקנה העיקרית שעולה מהספר הוא שהיסטוריה לא צריך לכתוב ביחס לימינו אלא בהקשר התקופתי שלה.

המסקנה השנייה היא שבסופו של דבר המחויבות העמוקה ביותר של אבות הציונות היתה לעצמאות היהודית; החזונות השוויוניים נלוו למטרה הזו, אך לא היו עליונים או חשובים יותר ממימוש המטרה העליונה – ביסוס רוב יהודי שיחיה במתכונת עצמאית במולדתו ההיסטורית; הדרך להשגת המטרה יכלה לעבור שינויים בהתאם לנסיבות שהתפתחו. ולכן בסופו של דבר הועדפה המדינה על החזון המקורי.

המסקנה השלישית היא שהסכסוך הערבי-יהודי, שאת עוצמתו איש מבין מושאי המחקר לא הבין לעומקו לפחות עד שנות ה-20, הוא מרכיב שהשפיע עמוקות על השאיפה למדינה ועל אופי המדינה היהודית שקמה לבסוף.

המסקנה הרביעית דווקא אופטימית. צריך לזכור שעם כל בעיותיה וחולשותיה, ישראל היא אכן דמוקרטיה שמעניקה שוויון זכויות לפי החוק,

בניגוד למרבית שכנותיה, וגם את ערכי הדמוקרטיה והשוויון לפי החוק הנהוגים בישראל אי אפשר לנתק מההגות המקורית של אבות הציונות. ובנימה המעט אופטימית הזו בימים הקשים האלה אבקש לסיים ושוב להודות לדימה, חברי הטוב.